

УДК 159.98:616-08-039.76
DOI 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-36

ПОГЛИБЛЕНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Кердивар В.В., ад'юнкт науково-дослідної лабораторії
екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру
Національний університет цивільного захисту України

У статті наведено низку психологічних та соціальних проблем, що виникають у вразливих категорій населення (інвалідів, дітей, багатодітних сімей, людей похилого віку) з числа внутрішньо переміщених осіб. Розглядаються можливі психологічні наслідки вимушеного переїзду в інший регіон країни. Наведено комплекс проблем, що виникають у результаті впливу нового соціального середовища та приймаючих громад.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, інваліди, багатодітні сім'ї, люди похилого віку.*

Кердывар В.В. УГЛУБЛЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УЯЗВИМЫХ КАТЕГОРИЙ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ

В статье приведен ряд психологических и социальных проблем, возникающих у уязвимых категорий населения (инвалидов, детей, многодетных семей, пожилых людей) из числа внутренне перемещенных лиц. Рассматриваются возможные психологические последствия вынужденного переезда в другой регион страны. Представлен комплекс проблем, возникающих в результате воздействия новой социальной среды и принимающих общин.

Ключевые слова: *внутренне перемещенные лица, инвалиды, многодетные семьи, пожилые люди.*

Kerdyvar V.V. COMPREHENSIVE PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE VULNERABLE CATEGORIES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article presents a number of psychological and social problems that arise in vulnerable groups of the population (persons with disability, children, large families, elderly people) among internally displaced persons. The possible psychological consequences of forced migration to another region of the country are considered. The complex of problems which arise as a result of influence of the new social environment and host communities is presented. However, it has been proved that personality problems of the refugees and forced displaced persons from among the vulnerable categories in general psychological aspect comprehensively in the scientific and methodological literature were not fully considered.

In the article are considered the problems that especially the vulnerable categories (disabled persons, children, large families and elderly people) among the forced displaced persons particularly affected by the situation of stress associated with departure from the places of residence, violation of stability and the usual state of life, loss of breadwinners, friends, parental care.

It has been determined that a large part of people with disability face significant barriers in the realization of their rights, and most of them are forced to stay permanently at home or in a closed system of temporary residence places. For people with cognitive impairment, moving from the usual environment can enhance functional dependence and inadequate behavior.

Children are psychologically very sensitive to traumatic situations. The difficult situation provokes them to feel discomfort, decrease in social activity and self-esteem, increase of anxiety and aggressiveness, negative attitude towards others.

Large families are faced with such important issues as the problem of employing parents, legal issues (often families do not have information about what rights they have), as well as the problem of society's attitude to them. Large families are often regarded as "social dependents", although in practice they have very low privileges.

The unpredictability and lack of control in the new environment at the moment of the move forces elderly people feel more stressful about the moving.

Key words: *internally displaced person, disabled persons, large families, elderly people.*

Постановка проблеми. Майже п'ять років тому почалося масове вимушене переселення жителів з окремих районів Донецької і Луганської областей з небезпечної для життя зони військового конфлікту. Але в Україні, де триває військовий конфлікт і де кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) уже ніяк не зміниться найближчим часом, проводиться значна робота з надання соціальної підтримки переселенцям. Люди, які пере-

бувають у скрутному життєвому становищі, щодня стикаються зі звичайними на перший погляд проблемами, які так важко вирішити, якщо ти вимушено і не за власним бажанням від'їздив у інший регіон країни. Втрата житла, роботи, майна, гідних умов проживання, близького оточення лягає важким тягарем на їхні плечі.

Економічна ситуація погіршилася, системна криза посилилася, бідність і соціальна

нерівність зросли, очікування швидкого закінчення конфлікту не виправдалося, число ВПО майже не змінюється.

Варто зазначити, хоча натеper питання дотримання прав і допомоги вимушеним переселенцям порушуються досить часто, комплексного виокремлення вразливих категорій, таких як інваліди, багатодітні сім'ї, діти та люди похилого віку, зазвичай не проводиться. І це при тому, що будь-який переселенець з вразливої категорії, на жаль, стикається з досить великим числом проблем у своєму житті. Коли ж така людина позбавляється житла, звичного оточення і середовища, вимушено переїжджає в інше місце проблеми і складності збільшуються в рази, але на це далеко не завжди держава звертає належну увагу. А вже без постійної допомоги та сприяння можуть виникати значні порушення адаптації та психологічного здоров'я.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням психологічних проблем, із якими стикаються ВПО, займаються багато вітчизняних науковців, проведено багато досліджень.

Значний внесок у вивчення проблем ВПО внесла О. Балакірева своїми дослідженнями «Спектр проблем вимушених переселенців в Україні: швидка оцінка ситуації та потреб» [1], «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні» [2], «Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності» [3, с. 8]. У своїх працях вона визначала основні проблеми та потреби різних категорій ВПО.

Вплив на розробку проблеми адаптації здійснили О. Міхеєва та В. Середа у своїй праці «Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації» [4, с. 21]. Т. Доронюк та А. Солодько також вивчали ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні [5, с. 8].

Однак комплексно в науковій і методичній літературі проблеми особистості біженців і вимушених переселенців з числа вразливих категорій осіб у загальнопсихологічному аспекті не розглядалися.

На основі проведеного аналізу можна сформулювати **мету дослідження**, яка полягає в необхідності проведення поглибленого дослідження психологічних та соціальних проблем, що виникають у ВПО вразливих категорій (інваліди, діти, багатодітні сім'ї та люди похилого віку).

Надати оцінку ступеня тяжкості травмизації та необхідності виокремлення основних проблем, на які потрібно акцентувати увагу у проведенні психосоціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першочергова увага має бути спрямована на найбільш вразливі категорії внутрішньо переміщених осіб (діти – понад

238 тис., люди з обмеженими можливостями – понад 49 тис., люди похилого віку та багатодітні сім'ї), яким необхідна соціально-психологічна допомога кваліфікованих спеціалістів із соціальної роботи. Саме вони найбільше страждають від ситуації стресу, пов'язаного з від'їздом з місць проживання, порушення стабільності та звичного стану життя, втрати годувальників, друзів, батьківської турботи. Діти психологічно досить чутливі до травмуючих ситуацій. Складне становище провокує у них виникнення відчуття дискомфорту, зниження соціальної активності та самооцінки, зростання тривожності, агресивності, негативного ставлення до інших. Для вирішення поставлених завдань та збору необхідної інформації нами було використано: бесіди, структуроване інтерв'ю, включене спостереження та шкала оцінки збитків Холмса-Раге.

1. Інваліди

За інформацією Міністерства соціальної політики України, станом на кінець 2018 року кількість ВПО становить 1 млн 512 тис. осіб, серед яких – 49 тис. осіб з інвалідністю. Це близько 3,5% від загальної кількості ВПО, які мають дуже широкий спектр проблем. Основні з них можна виділити такі:

Забезпечення житлом. Відсутність місця проживання – це основна проблема, яка виникла в результаті зміни місця проживання у інвалідів з числа ВПО. Основною складністю для цих людей є пошук архітектурно та матеріально доступного житла, яке б враховувало можливість вільного пересування осіб з інвалідністю. Але, на жаль, пропоноване житло не відповідає потребам осіб з особливими потребами, адже зазвичай пропонується єдиний варіант, який не відповідає вимогам цих осіб.

Водночас під час тимчасового розселення осіб з інвалідністю має бути вирішене питання щодо компенсації за оренду тимчасового житла, що не завжди оперативно вирішується місцевими адміністраціями на утримання зазначених установ. Як наслідок, ВПО з інвалідністю, що мешкали у закладах тимчасового проживання на початковому етапі переселення з окупованих територій, були під загрозою виселення. Це, своєю чергою, створювало додаткові проблеми для ВПО з особливими потребами, які терміново необхідно було вирішувати.

Як наслідок, проблеми пошуку архітектурно доступного житла разом із суттєвою вартістю його оренди та житлово-комунальних послуг, що часто дорівнює бюджету сім'ї, здебільшого призводить до виникнення недовіри до влади. Саме ця недовіра змушує деяку частину ВПО з особливими потребами, які з надією переїхали до підконтрольної українській владі території, повертатися до колишніх місць проживання, тобто до окупованих територій.

Медичне забезпечення. За нашою інформацією, доступ до медичних послуг – це друга за важливістю проблема для інвалідів з числа ВПО. Як результат, терміновий виїзд з невідконтрольної території дуже часто призводив до того, що інваліди залишали міліції, інвалідні візки і т.п. у місцях свого постійного проживання. Поселення на новому місці потребувало знайти заміну залишеним засобам реабілітації, але зазвичай інваліди за новим місцем проживання стикаються з перешкодами у забезпеченні їх цими засобами.

Ця категорія громадян, по суті, не має необхідного доступу як до таких засобів, так і коштів на оплату їх придбання, а враховуючи відсутність у низки інвалідів необхідних документів, унеможливорює навіть просте звернення в медичний заклад за консультацією, не кажучи про отримання життєво важливих реабілітаційних засобів. Це також призводить до того, що особи, які мають надію на допомогу держави, не отримують її, і зневірюються у спроможності української влади забезпечити своїх громадян.

Натепер відсутній чіткий порядок постановки на облік територіальними органами охорони здоров'я інвалідів і дітей-інвалідів за місцем реєстрації їх проживання. Що в результаті значною мірою спростило процес забезпечення ВПО інвалідів засобами реабілітації, медичного забезпечення, зокрема спеціальним харчуванням, яке компенсується здебільшого за рахунок місцевих бюджетів та не враховує частку ВПО з інвалідністю. В особливо скрутному становищі перебувають люди з інвалідністю, що значно залежать від лікарських засобів чи процедур, що так важливі для збереження їхнього здоров'я. Отже, можна стверджувати, що практично всі інваліди ВПО можуть опинитись за межею бідності, яка, своєю чергою, значно ускладнює процес адаптації та реабілітації.

Також з однією з додаткових проблем, які виникають у ВПО з інвалідністю, пов'язана необхідність постійно проходити різноманітні перевірки документів у соціальних службах. Також часто під сумнів ставиться сам факт інвалідності, навіть у випадках, коли людина більше 30 років пересувається на візку чи має інвалідність з дитинства. Іноді медико-соціальна експертна комісія без спілкування із самою людиною видає нову довідку, в якій змінює статус інваліда з дитинства на загальне захворювання, і вимагає надати з населеного пункту, звідки особа перемістилась (тобто з окупованої території), довідки та виписки з дитинства для підтвердження діагнозу.

Державні органи за новим місцем проживання інваліда надають йому компенсацію на оплату житлово-комунальних послуг. Однак ця компенсація зазвичай не є диференційованою за глибиною порушення здоров'я,

що має безпосередній вплив на характер витрат, пов'язаних із охороною здоров'я та реабілітацією.

Працевлаштування. Враховуючи сучасні українські реалії вимушеного переселення і широкий спектр проблем, з якими стикаються ВПО, однією з першочергових проблем після забезпечення житлом можна вважати працевлаштування. А вирішення цієї проблеми ВПО інвалідами взагалі є чимось украй тяжким та невідсильним.

Охарактеризувати ситуацію зі складнощами в працевлаштуванні можна тим, що наше суспільство не завжди готове прийняти людей з вадами, вважаючи їх непрацездатними, а вони через свої особливості не можуть швидко адаптуватися до скрутної життєвої ситуації та умов праці. Своєю чергою роботодавці, самі того не розуміючи, наносять невідворотний негативний вплив на ВПО інвалідів. А характерна відсутність перспектив і можливостей для розвитку, нівелювання особистості, дезадаптація, в гіршому випадку сприяє поповненню маргінальних верств суспільства. До того ж набуті можливості адаптації на робочому місці та власне можливість працювати за фахом – втрачаються на новому місці. Часто потрібно шукати інші можливості отримання матеріальної допомоги, люди з вадами мають низький шанс у досягненні поставлених цілей, що досить добре проглядається порівняно з іншими категоріями ВПО.

Доступність об'єктів інфраструктури та мобільність. Серед загальних для всіх людей з інвалідністю проблем є особливі, які пов'язані з відсутністю допомоги близьких, житлом, віддаленням від інфраструктури, відсутністю доступного транспорту. Показово, що в отриманих результатах абсолютно різна оцінка оснащення об'єктів соціальної інфраструктури пристроями для доступу до них інвалідів та інших маломобільних груп населення. Варто зазначити, що в опитуванні самі інваліди здебільшого вказали на непристосованість інфраструктури до їхніх потреб, тоді як представники органів місцевої влади та місцевого самоврядування вважають їх достатніми. Цю проблему ВПО інвалідів у доступності об'єктів інфраструктури можна вважати не лише їхньою, а й інвалідів з числа корінного населення і розглядати її як загальнонаціональну.

Проте варто звернути увагу на проблему переміщення ВПО інвалідів з місць тимчасового проживання до адміністрацій органів влади, соціального захисту, комунальних підприємств та ін., адже, як правило, вищевказану категорію переселенців було розселено по санаторіях, пансіонатах, літніх таборах відпочинку, які зазвичай були розташовані у передмісті, а то й за містом, що значно ускладнює проїзд.

Комунікація і ставлення оточуючих. Було встановлено, що практика компактного розміщення тимчасово переміщених осіб може призвести до створення так званого «штучного гетто». Ізольованість тимчасово переміщених осіб і самоізоляція інвалідів може стати причиною додаткової напруженості в суспільстві.

Як доводить наше дослідження, є дуже великий спектр суттєвих проблем у реалізації прав внутрішньо переміщених осіб-інвалідів. Нині інваліди стикаються з істотними бар'єрами в реалізації своїх прав, а більшість з них змушена постійно перебувати вдома або в закритій системі місць тимчасового проживання. Суспільство не завжди готове прийняти таких людей, вважаючи їх непрацездатними, а вони через свої особливості не можуть швидко адаптуватися до суспільства та умов праці, як результат – відсутність перспектив і можливостей для розвитку, нівелювання особистості, дезадаптація, в гіршому випадку – поповнення маргінальних верств суспільства. Члени їхніх сімей також психологічно й економічно страждають від ситуації, що склалася. А за вимушеного переселення налагодити нормальне життя на новому місці інваліду вкрай складно, а іноді практично неможливо.

2. Діти

Розглядаючи найбільш поширені проблеми, з якими стикаються діти ВПО у психологічній, оздоровчій, соціальній, правовій сферах, можна стверджувати, що всі ці проблеми тісно пов'язані між собою і можуть посилювати та ускладнювати адаптацію дітей.

Дуже складне становище провокує виникнення відчуття дискомфорту, зниження соціальної активності та самооцінки, підвищення рівня тривожності та агресивності, появи негативного ставлення до інших. Саме тому проблема роботи з дітьми ВПО та їхніми сім'ями є психологічною і вимагає комплексного вирішення з використанням особливих ресурсів для її розв'язання, зокрема, полегшення психоемоційного становища вимушених переселенців та їхніх сімей. Наявність або відсутність проблем, труднощів у сімей із числа ВПО з дітьми залежить від особистісних факторів, чинників ризику сім'ї та громади, від наявних ресурсів та здатності усвідомлювати їх і користуватися ними, від адаптаційних можливостей справлятися з труднощами (навичок копіngu).

Діти зазнають значних складностей соціального і психоемоційного характеру, пов'язаних зі зміною середовища проживання та звичного кола спілкування. До яких можна віднести: погіршення комунікативного спілкування з оточуючими; поява дратівливості; агресивність; тривожність; відсутність довіри до інших; поява відчуття самотності, ізольованості та власної неповноцінності;

ускладненість процесу соціалізації та якості виховання (порушення шкільної дисципліни, поява проблем у навчанні).

З порушенням психоемоційного стану дітей ВПО також пов'язана проблема ресоціалізації. За повної зміни місця проживання на перший план виходить питання адаптації та інтеграції в нове соціальне середовище. Особливо варто звернути увагу на питання готовності дітей переселенців до освітнього процесу та оздоровлення дітей-переселенців, які його значно більше потребують, ніж інші категорії ВПО, оскільки ситуація вимушеного переїзду може невідворотно вплинути на психологічне здоров'я дитини. Проте варто відзначити, що оздоровлення дітей може часто викликати складнощі у родин з огляду на скрутне фінансове становище.

Оцінка потреб є одним із важливих етапів надання первинної психологічної допомоги всім категоріям ВПО. Проводячи оцінку потреб ВПО, необхідно звернути увагу на:

- фактори ризику;
- ступінь травматизації членів сім'ї (кожного з батьків і дитини) та особливості їхньої реакції на травму, чи потрібні сім'ї послуги психолога для подолання травми;
- ресурси адаптації (копінг-стратегії), якими володіють члени сім'ї для подолання життєвих труднощів;
- життєва/соціальна історія сім'ї до переміщення (як було раніше, які ресурси підтримували сім'ю і чи можна їх відновити);
- наявність чи відсутність складних життєвих обставин до переміщення;
- життєва компетентність батьків і дитини (життєві навички, які допоможуть в адаптації до нових умов);
- наявність позитивної соціальної підтримки (соціальне оточення, громадські організації тощо).

Так, окремо стоїть питання готовності та кваліфікації педагогів, учителів та психологів до роботи з дітьми-переселенцями та їхніми батьками. Також місцевим органам влади потрібно враховувати і приймати відповідні рішення з оптимізації освітнього процесу: збільшення штату працівників, створення додаткових стимулів та заохочень з огляду на трудовий ресурс сфери.

Всім дітям і підліткам, які пережили психотравми, необхідна психосоціальна підтримка. Але є діти, які потребують спеціальних і більш професійних видів допомоги (психотерапія, фармакотерапія) для полегшення наявних у них емоційних порушень. Важливо також включати в роботу з дітьми батьків, тому що їхня оцінка поведінки своєї дитини є головним джерелом інформації про її реакції на психотравмуючий фактор. Крім того, необхідно організувати навчальну роботу і навчання батьків спілкування таким чином, щоб вони придбали соціальні та ко-

мунікативні навички, необхідні для поліпшення якості стосунків зі своїми дітьми і розпізнавання типів поведінки і реакцій у дітей, які потребують професійної психологічної допомоги [6].

3. Багатодітні сім'ї

Головною проблемою вимушено переміщених багатодітних сімей, як і в цілому всієї категорії ВПО, є житло. За нашим дослідженням 95% багатодітних сімей ВПО зазначають, що проблема житла є дуже актуальною і вирішити її самотужки майже неможливо. Рівень благоустрою житла багатодітних сімей є вкрай низьким, не пристосованим для проживання сімей з великою кількістю дітей, що може значно впливати на фізичне та психологічне здоров'я.

Другою за важливістю проблемою багатодітних сімей є їхнє матеріальне становище. З народженням кожної дитини дохід сім'ї різко зменшується, а в ситуації вимушеного переїзду та кардинальної зміни звичного устрою родини та відсутності грошового прибутку кожна сім'я вимушена звертатись саме за матеріальною допомогою. Багатодітні сім'ї раніше були матеріально вразливою категорією населення, а сучасні реалії ще сильніше впливають на них, ніж на суспільство в цілому і змушують економити на найнеобхіднішому – на багатьох промислових товарах.

Також багатодітні сім'ї всіх типів мають загальну соціальну проблему, що специфічно пов'язана з багатодітністю: у традиційній багатодітній родині діти перебувають у рівному становищі: немає дефіциту спілкування, старші піклуються про молодших, формуються, як правило, позитивні моральні якості, такі як чуйність, людяність, повага до старших. Але у зв'язку з переїздом та великою завантаженістю батьків на виховання дітей залишається мало часу. Дефіцит часу, недостатність знань з виховання дітей створюють певну проблему в таких сім'ях. Дефіцит виховання призводить до того, що діти часто мають занижену самооцінку.

Мала можливість задовольнити свої потреби (в одязі, розвагах, товарах, які є у однолітків) розвиває почуття заздрості та вимоги неможливого. Більшість дітей у багатодітних сім'ях рано дорослішають і менш тісно пов'язані зі своїми батьками. У багатодітних сім'ях діти більшу частину часу проводять на вулиці. Виникає проблема комунікації з дітьми приймаючого населення, що ускладнює процес соціалізації [7].

Дослідження висвітлює також такі важливі проблеми, як проблема працевлаштування батьків, юридичні проблеми (найчастіше сім'ї просто не мають інформації про те, які права їм належать), а також проблема ставлення суспільства до багатодітних сімей. Навколо багатодітних матерів і їхніх дітей виникала і

виникає досі зона соціального несхвалення і навіть відторгнення. Багатодітні сім'ї часто розцінюються як «соціальні утриманці», хоча на практиці пільги у них дуже скромні. Ми можемо стверджувати, що ставлення приймаючого населення до багатодітних сімей ВПО має певну динаміку. Якщо в перші місяці після початку масового переселення із зони окупованих районів Донецької та Луганської областей ставлення до переселенців було позитивним (85% відносилися з емпатією до вимушених переселенців), то в подальшому цей відсоток зменшився до 25%.

4. Люди похилого віку

Особливо важко переживати ситуацію вимушеного переїзду людям похилого віку. Вчені стверджують, що навіть після тридцяти років психіка значною мірою стає ригідною. Людина стає все більш схильною до консерватизму, збереження наявного життєвого порядку в незмінному вигляді. А після п'ятидесяти вже практично повністю втрачається здатність безболісної адаптації до змін. Ця теза значною мірою підтверджується нашими дослідженнями.

Найбільш складно людині похилого віку втратити так зване родинне гніздо – будинок, у якому вона народилася, а потім ростила дітей і онуків. Не набагато легше відмовлятися від квартири, яку держава дала на знак визнання за будь-які заслуги. У такій ситуації житло часто є для пенсіонерів предметом гордості, нагадування про те, що вони не дарма прожили своє життя. Втративши особливо дороге їм житло, деякі пенсіонери не можуть впоратися з ностальгією і намагаються повернутись туди, де вони колись жили, що здебільшого є неможливим у зв'язку із захопленням частини території держави чи взагалі знищенням житла.

Але, як свідчать результати наших бесід та інтерв'ю, потрібної психологічної підтримки майже ніхто не отримує. Майже всі опитані ВПО похилого віку (92%) зазначають, що їм дуже важко сприйняти думку про те, що їм необхідно буде провести значну частину часу за межами звичного для них соціально-психологічного середовища.

Адже до нових умов після переїзду хочеш не хочеш, а доводиться пристосовуватися. Фізичний і психічний стан є значними факторами адаптації до вимушеного переселення. Люди, які погано реагують на переселення, більше за інших схильні до проживання на самоті, соціальної ізоляції, бідності і депресії. Проте варто зазначити, що чоловіки переносять переїзд гірше, ніж жінки.

Непередбачуваність та неконтрольованість нового середовища в момент переїзду викликає у людей похилого віку більш виражений рівень стресу. Для зменшення негативного впливу на особистість їм завчасно

потрібно ознайомитись з новою навколишньою обстановкою. Через фінансові, соціальні та інші ускладнення деякі люди похилого віку відчувають, що вони мають залишатися в зоні проведення Операції Об'єднаних сил, незважаючи на небезпеку для життя та здоров'я.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, нині проблема психологічної допомоги та реабілітації переселенців вивчається доволі широко й активно. Разом з тим ще досі відчувається брак як систематичних соціально-психологічних досліджень із вивчення травми переселення у зв'язку із воєнним конфліктом, соціокультурної специфіки у переживанні цієї травми, так і наукової рефлексії досвіду психологічної допомоги вимушено переміщеним інвалідам, людям похилого віку та дітям у вітчизняному психологічному просторі.

Нині інваліди стикаються з істотними бар'єрами в реалізації своїх прав, а більшість з них змушена постійно перебувати вдома або в закритій системі місць тимчасового проживання. Для людей з когнітивними порушеннями переміщення зі звичного оточення часто посилює функціональну залежність і неадекватну поведінку. Як наслідок, у людей виникає негативне ставлення до влади, агресивність до представників місцевих органів, що згодом поширюється на приймаючі громади.

Діти зазнають значних складностей соціального і психоемоційного характеру, пов'язаних зі зміною середовища проживання та звичного кола спілкування. До яких можна віднести: погіршення комунікативного спілкування з оточуючими; поява дратівливості; агресивність; тривожність; відсутність довіри до інших; поява відчуття самотності, ізольованості та власної неповноцінності; ускладненість процесу соціалізації та якості виховання (порушення шкільної дисципліни, поява проблем у навчанні).

Багатодітні сім'ї переживають такі важливі проблеми, як проблема працевлаштування батьків, юридичні проблеми (найчастіше сім'ї просто не мають інформації про те, які права їм належать), а також проблема ставлення суспільства до них. Багатодітні сім'ї часто розцінюються як «соціальні утриманці», хоча на практиці пільги у них дуже скромні.

Встановлено, що непередбачуваність та неконтрольованість нового середовища в момент переїзду викликає у людей похилого віку більш виражений стрес від переїзду. Проте розглядаючи проблему в комплексі, зазначимо, що кількість людей з числа вразливих категорій, які намагаються повернутись на колишні місця проживання, становить близько 25%, з яких більша частина (80%) – це люди похилого віку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О. Спектр проблем вимушених переселенців: швидка оцінка ситуації та потреб / Український інститут соціальних досліджень. URL: <http://www.uisr.org.ua/news/36/83.html> (дата звернення: 20.11.2018).
2. Балакірева О. Трудовий потенціал та рівень державної підтримки внутрішньо переміщених осіб (за результатами соціологічного дослідження «Оцінка потреб внутрішньо переміщених жінок та осіб похилого віку в Україні»). *Внутрішньо переміщені особи в Україні: реальність та можливості* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. URL: <http://ief.org.ua/?p=4562> (дата звернення: 20.11.2018).
3. Балакірева О. Ставлення до переселенців і волонтерської діяльності. URL: <http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/Settlers%20and%20volunteering.pdf> (дата звернення: 10.12.2018).
4. Міхеєва О., Серєда В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. *Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні* : збірка аналіт. матеріалів. Львів : Галицька видавничча спілка, 2015. 461 с.
5. Солодько А., Доронюк Т. Вироблення політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні (підготовлено за підтримки міжнародного фонду «Відродження») / CEDOS. Київ, 2015. URL: http://diversipedia.org.ua/sites/default/files/sedos_policy_idps.pdf (дата звернення: 25.11.2018).
6. Бабій В. Право на охорону здоров'я «Разом Ми Можемо». URL: <http://khpg.org/index.php?id=1438559775> (дата звернення: 05.01.2019).
7. Особливості виховання дітей у багатодітній сім'ї. URL: <https://uchil.net/?cm=2831> (дата звернення: 07.01.2019).
8. Актуальний стан забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні: доповідь зацікавлених сторін. URL: http://naiu.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/UPR_IDP_ukr.pdf (дата звернення: 09.01.2019).